

Олександр ОСТАПЮК
(Любомль),
Григорій ОХРИМЕНКО
(Луцьк)

ПАМ'ЯТКИ ЛУЖИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ВОЛИНІ

Першовідкривачем лужицької культури в районі Західного Побужжя і не лише був значний археолог Олександр Миколайович Цинкаловський. З кожним роком збільшується кількість даних про цю високо розвинуту культуру. На таких пам'ятках Західної Волині, як Млиниська Володимир-Волинського р-ну (виявив і досліджував О. Цинкаловський), Рованці I (поховання), Рованці II (поселення в уроч. Гнідавська Гірка) Луцького р-ну (відкрив І. Бойко, розкопки Д. Павліва, В. Івановського, В. Шкоропада, ДП «Волинські старожитності») одержано значний археологічний матеріал, відкритий на великих площах, що свідчить про значні розміри лужицьких цвинтарів та поселень (а також про імовірність виявлення скарбів) на берегах Західного Бугу та Стиру.

У передвоєнні роки пам'ятки лужицької культури досліджував Олександр Миколайович Цинкаловський. У Володимир-Волинському р-ні ним відкрито та зафіксовано такі пункти цієї культури: 1) Амбуків – кілька урн, що походять з поховань; 2) Цуцнів – на піщаних дюнах над Західним Бугом знайдено фрагменти кераміки лужицької культури; 3) Яневичі – глиняна урна, в якій були перепалені кістки та бронзові дротики (прикраси); 4) Кречів – фрагмент кераміки лужицької культури; 5) Млиниська – велике цвинтарище лужицької культури (розкопував О. Цинкаловський в 1931-1933 рр.) на піщаному березі Західного Бугу, де відкрив кілька десятків урн різного розміру, наповнених піском, попелом, дрібними кісточками, бронзовими прикрасами, трикутниками з отворами; на території цвинтарю були рештки великого вогнища діаметром 12-14 см [Cynkałowski, 1961, s. 93-94]; 6) Гаї Левятинські колишнього Дубенського повіту – в уроч. Стара Баба на піщаній дюні виявлено фрагменти кераміки та бронзові спіралі. Крім цього, кераміку лужицької культури знайдено поблизу сіл Оржів, Городок та в околицях м. Рівне, в с. Тур Ратнівського р-ну, Киселин Іваничівського р-ну, в Горохові, в с. Бистряки Володимир-Волинського р-ну, в селах Кульчин, Коршів, Скірче Луцького р-ну, с. Ремчиць колишнього Сарненського повіту, (Нова – ?) Вижівка Старовижівського р-ну, в кількох пунктах колишнього Кременецького повіту Тернопільщини. Пам'ятки цієї культури відомі також у с. Головно Любомльського повіту, де у 1923 році польський археолог І. Савицька, після проведення невеликих розкопок, зафіксувала пізньолужицьке поселення [Sawicka I., 1930. s.225-240], та м. Любомль, де на городищі в ур. «Шопи» виявлено кераміку та бронзовий наконечник списа (Рис.1). Аналогічний наконечник списа, тільки з орнаментованою втулкою, знайдено у Старовижівському районі.

За даними О. Цинкаловського, бронзові сокири-кельти виявлено поблизу с. Бендюги Сокальського повіту, м. Рівне, Сілець Белзький Сокальського повіту, Сосновка на Березнівщині. Ці матеріали передано до музеїв Львова та Варшави [Cynkałowski, 1961, s. 93-96].

Західне Побужжя, зважаючи на родючі землі, і в енеоліті, і за доби бронзи було густо заселеним, а поселенська структура добре спланована. Стосунками обміну ці території були пов'язані не лише із Шльонськом, Великопольщею, Закарпаттям, але й південним сходом, тобто Причорномор'ям. Лужицьких поселень, поховань, скарбів тут було знайдено чимало: Стжижов, Грубешов, Грудек Надбужний, Маліце, Пшеводув та ін. [Kłosińska, 2007, s. 108-110], а всього Е. Клосінська нараховує більше 1300 пунктів ЛК. Звичайно, в орбіту їх господарського та культурного життя включалося населення Західної Волині. Місця їх проживання зафіксовані О. Цинкаловським [Cynkałowski, 1961, s. 93-96].

Серед численних знахідок бронзових виробів, пов'язаних з лужицькою культурою (ЛК), крім сокирок, на теренах Центральної Європи (та й України) знаходять такі прикраси для рук чи ніг, які в польській літературі називають по-різному: «нараменники», «нашийники», «обручі», «наголенники», «спіралі». Як відзначав В. Блаер, до цього часу немає спроб «цілісної

класифікації цього багатого старожитнього матеріалу» [Włajet, 1990, s. 44]. Їх опис робився в межах певних регіонів, хронологічних періодів. Окремі з них виявляють у похованнях. Важко зробити формальну класифікацію цих виробів, яка б відображала локальні особливості (регіональні стилі), поділити на типи та варіанти. Войцех Блаєр у монографії «Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach Polskich» присвятив розділ подібним знахідкам, обравши критерієм систематизації кількість обертів «обруча», наприклад, 1,5–2 оберти або їх відсутність (суцільно округлі обручі). Також до уваги бралися перетин (округлий, сплющений, потоншений), форма кінців обруча (звужені чи ні), наявність або відсутність орнаменту. Якщо товщина виробу була незначною, вживався термін «тасьма» (стрічка) [Włajet, 1990, s. 44-45].

Слід відзначити, що бронзових виробів лужицької культури на Волині та Волинському Поліссі відомо мало, а скарбів виявлено один – поблизу с. Новий Мосир Ковельського р-ну. У 2014 р. в середній течії р. Стохід (поблизу с. Новий Мосир) на межі Ковельського та Рожищенського р-нів виявлено скарб з двох бронзових обручів («нараменників») (рис. 2). Вони належать до півтораоберткових. Поверхня обох прикрас частково покрита корозією, навіть іржею. Діаметр першого кільця – 12,2 см, d перетину – 1,4 см, вага – 420 г. Кінці виробу дещо звужені та заокруглені. Зовнішній бік обруча орнаментований трьома навскісними карбованими лініями, нахиленими в різні боки, між якими залишені «ромби».

Діаметр другого обруча – 12,5 см, діаметр перетину – 1,6 см, вага – 448 г. Колір виробу жовтий. Орнамент складається з потрійних, навскісних карбованих ліній, розміщених у формі ромбів, які стикаються між собою вершинами.

Докладної інформації про відкриття нема. Речі передані на тимчасове зберігання до Любомльського краєзнавчого музею. Потрібно відзначити, що цим двом екземплярам прикрас прямих аналогів не виявлено. Є припущення, що вони виготовлені в карпатській зоні.

До непрямих аналогів описаним браслетам (але, не півтораобертковим, а з кінцями, що заходять один за одного) можна віднести:

1) обруч, виявлений у с. Здзідава Бязозовського р-ну Брестської обл. [Археологія і нумізматыка ..., 1993, с. 375], проте орнаментация тут дещо інша. (Окремі знахідки ЛК відомі неподалік с. Бариси Брестської обл.);

2) два лужицькі бронзові браслети, знайдені поблизу с. Горбов також Брестської обл. біля р. Ясельда. Ці прикраси знаходились на піщаних пагорбах неподалік Споровського озера, які Ю. Кухаренко відніс до пізньолужицького типу. Зберігаються у фондах Пінського краєзнавчого музею [Кухаренко, 1961, с. 21]. Вони не є півтораоберткові, орнамент дещо відмінний. Крім того, бронзові сокири, кельти знайдено поблизу с. Камінь Кобринського р-ну та м. Пінська) (Рис.3.);

3) бронзовий нараменник ручної роботи спіралеподібної форми в 1,5 витка. Краї заокруглені. Зовнішній бік оздоблений орнаментом із 5 поперечних борозенок та хреста, утвореного двома борозенками, які періодично чергуються. Розміри виробу 13x13 см. Нараменик виявлений в середині XIX ст. із 18 іншими бронзовими предметами (4 з яких викупив Любомирський) у скарбі в с. Кам'янка Велика Івано-Франківської обл. Знахідка надійшла у фонди Львівського музею історії релігії у 1973 році з фондів Львівського історичного музею, а до 1940 р. була у збірці музею Любомирських. Нараменик нині виставлений у вітрині Львівського музею історії релігії і підписаний як «підколінник» (Інвентарна книга ЛМІР, Ар.154, КН-2689.). [Археологічні пам'ятки...2013, с.139, 181] (Рис.4.).

Значну збірку цих масивних браслетів (для рук, ніг – ?) знайдено на цвинтарі Бахожи-Ходорувка (Польща) – 25 кілець діаметром 4,5-8 см. Вони були одягнені на руки небіжчиків [Gedl, 1998, s. 44]. Дещо подібні до обручів, знайдених над р. Стохід, виявлено нараменники (браслети для ніг – ?) в Сіняві Пшеворського повіту (Польща). Серед цих виробів є суцільно оздоблений обруч досить великого діаметру, з кінцями, що заходять один за одного, менші кільця неорнаментовані.

Великий знавець старожитностей лужицької культури проф. Марек Гедль зазначав, що в західну Малопольщу, імовірно, мігрувала певна група людності з лівобічної частини Верхньої Сілезії (Гірський Шльонськ – Gurny Śląsk), яка також могла впливати на лужицькі старожитності Волині. У скарбах з того регіону виявлено оздоби («обручі»), покриті рідко розміщеними групами рисок (Antoniewicz, 1928, s. 87; Gedl, 1982, s. 21-22) [Włajet, 2001, s. 48].

Лужицька культура доби пізньої бронзи була виділена в другій половині XIX ст. Вона ста-

новила комплекс спільнот (культур): група шльонська, саксо-лужицька, бренденбурзько-любуска, гірськошльонсько-малопольська, лужицька Словаччини, тарнобжезька. Марек Гедль зазначав, що племена цієї культури заселяли значні простори – басейни Вісли, Одри, частково Лаби, Дунаю, і далі – від Західного Бугу до р. Стир. «Колискою», місцем, де початково формувалася лужицька культура, були, імовірно, Сілезія, землі Словаччини, Саксонії, басейн Лаби [Gedl, 1980, s. 122-123].

Достатньо добре вивчена лужицька культура на території Польщі. За даними польських дослідників, наприкінці доби бронзи (XIII ст. до н. е.) поряд з культурою полів поховань розвивалася лужицька культура. Вона охоплювала басейни Вісли, Одри, Північну Чехію, Саксонію, Лужицю, Бранденбургію, Малополющу, частину Західної Волині – від Західного Бугу до басейну Стиру. Однією з виразних рис нового етнокультурного утворення був звичай кремації померлих та поховання їх на великих ґрунтових могильниках. Основою господарства було землеробство та скотарство. Проте загалом ця людність відзначалася схильністю до міграцій. Значні успіхи мали лужицькі майстри у виготовленні бронзових знарядь, зброї, прикрас (рис. 5; рис. 6; рис. 7; рис. 8).

Білоруський археолог Вадзім Лакіза пише, що зона заселення лужицької культури була значною. Крім згаданих пам'яток в поліській зоні Поприп'яття, до неї входила частина Центральної та Східної Європи від р. Ельби, Шпре до р. Західний Буг (і далі до Стиру), а окремі вироби потрапляли аж до Дніпра, від Моравії, Словаччини, Чехії (басейн р. Дунай) до Балтійського моря. Носії ЛК, крім землеробства та скотарства, займалися полюванням, рибальством, лісовими промислами. Розвинутими були ткацтво (з льону), обробіток каменю, кременю, рогу, кістки. Гончарі виробляли амфори, горщики, дзбани, черпаки, чаші, миски, сита, посуд біконічної форми. Найбільш відомим городищем цього населення було Біскупінське на території Польщі (700–400 рр. до н. е.) [Археологія Беларусі..., 2011, с. 26].

Різні території лужицької культури відзначалися регіональними особливостями, що було наслідком їх змішаного етнічного складу населення. У її формуванні брали участь носії могильової культури (зокрема, польська її частина), передлужицької, тшинецької культур. Зауважимо, що на східну частину лужицької культури мала значний вплив попередня тшинецька, або східнотшинецька культура, яка охоплювала раніше Волинське, Рівненське, Житомирське Полісся і проникла аж за Дніпро. Важливо підкреслити, що перший імпульс до виникнення цієї культури йшов з території Західної Словаччини та Моравії, тобто регіону могильових культур, з якими раніше мало тісні контакти населення комарівської культури Подністров'я та Волині. Крім того, на формування нового культурного явища впливала культура Піліні.

Значне етнокультурне явище – тшинецька спільність – мала також сильний вплив на лужицьку культуру в басейні Вісли, на сході Малополющі та на Волині [Najdawniejsze dzieje..., 1998, s. 158-159]. На ці терени як зону формування культурної «моди» виступало південне угруповання, назване тарнобжезьке, тісно пов'язане з закарпатськими центрами прогресу. Найпізніше лужицька культура з'явилася на північному сході Польщі – на Кашубах, Мазовії. Не виключено, що з цих територій впливи сягали і на Західноволинське Полісся. До подібних міграційних або культурних (обмінних) проникнень може мати відношення скарб нараменників поблизу с. Новий Мосир, а також невелика майстерня неподалік с. Майдан-Липно (уроч. Кругле Поле), пов'язана, імовірно, з Великомідським родовищем міді (її розкопки розпочаті Г. Охріменко у 2005 р., але об'єкт був перекопаний і знищений «чорними археологами»).

Отже, на різних територіях етнічне підґрунтя лужицької культури дещо відрізнялося, але об'єднуючим чинником були спільні елементи духовної культури, у т. ч. вірувань [Najdawniejsze dzieje..., 1998, s. 156-157]. Подібність знарядь, форм та декору посуду становлять етнографічну особливість цього розвинутого на той час утворення. Характерними були вазоподібні вироби, багатобічні (з гудзоподібними виступами), гостропрофільованої форми з добре вирівняною або пролощеною поверхнею тощо.

Загалом у лужицькій культурі виділяють два періоди – ранній та пізній. Для кераміки першого притаманний «гудзуватий» посуд – з виступами-«гудзами» в середній частині тулуба, які раніше бачимо на комарівських виробках. Серед кераміки пізнішого періоду є біконічні вироби, орнаментовані навскісними канелюрами.

Успіхи в господарстві та інші фактори сприяли зростанню кількості населення, збільшен-

ню освоєних територій. Поява укріплень, як Біскупін у Польщі, можливо, є свідченням військових сутичок між окремими племенами. Фіксуються і вторгнення кочівників з північного Причорномор'я – кіммерійців [Najdawniejsze dzieje..., 1998, s. 159].

Стада цієї людності склалися з ВРХ, свиней, овець, кіз, коней. Розорювані землі засівали пшеницею, просом, ячменем, житом, вівсом, льоном, ріпаком для олії тощо. Для збору врожаю використовували бронзові серпи, хоча на Волині переважали крем'яні жниварські знаряддя.

Господарча діяльність лужичан Західного Надбужжя зосереджувалася на гончарстві, ткацтві, прядінні, виробництві одягу, обміні, металургії [Kłosińska, 2007, s. 116-118]. Про останнє свідчать, зокрема, й знахідки керамічних сопел, бронзових виробів, скарбів. Лужицька людність Волині взаємодіяла з висоцькою культурою місцевого походження; про це писали у своїх працях львівські археологи Л. Крушельницька [Крушельницька, 1985], М. Бандрівський [Бандрівський..., 1993], Д. Павлів [Павлів, 2006, с. 154–165].

Великі поселення, городища були племінними центрами, місцями обміну товарами, де виконувалися релігійні обряди. На поселеннях зводилися дерев'яні стовпові споруди площею близь 25 м², не виключено, в зруб.

Значна кількість виробів з бронзи надходила з Семиграддя, південної Словаччини, східних Альп, східної Тюрингії. прикраси вироблялися на місці. Для виготовлення металевих виробів використовували матриці з м'якого каменю або глини. В останньому випадку форма майбутнього предмета робилася з воску, потім обліплювалася глиною і обпалювалася вогнем, в результаті чого глина ставала твердою. У порожнину заливалася розтоплена мідь чи бронза. Мідні руди добували в Нижній Сілезії (Легніца, Злоторія). Поблизу Олкуша добували олово. Золоті вироби надходили із Словаччини, Семиграддя. На теренах Польщі добувалася сіль (Велічка, Бохня), у Прикарпатті також. Все це створювало умови для обміну.

Відома польська дослідниця Ельжбета Малгожата Клосінська в статті «Południowo-wschodnie rubieże Lubelszczyzny w czasach kultury łużyckiej i pomorskiej» наводить чимало подробиць стосовно сусідньої з Волинню Люблінщини в період лужицької культури. Зокрема, на її думку, предметами обміну жителів басейну Західного Бугу, крім металевих виробів, були сіль, бурштин, шкіри, мед, віск та ін. [Kłosińska, 2007, s. 107].

Рід міг контролювати площу приблизно 20-30 км² з лісів, полів, пасовищ, а складався із 100-150 осіб. Племя могло об'єднувати 30-40 родів.

У похованнях лужицької культури зрідка трапляються багаті дарунки, що могли належати родоплемінній знаті. Їм, імовірно, належали і скарби. На площі поховань знаходять глиняні фігурки птахів, керамічні калатальця – з кульками всередині, пов'язані з обрядами та віруваннями. На окремих посудинах є зображення сонця, хреста [Najdawniejsze dzieje..., 1998, s. 160-162], навіть квітки (Рованці). Деяким територіальним групам лужицької культури був властивий біригуалізм. На північному заході їх ойкумени практикувалося зведення курганів, а поховання супроводжувалися багатими дарунками, у т. ч. металевими прикрасами.

Отже, лужицька культура була значним етнокультурним утворенням Центральної та частково Східної Європи кінця доби бронзи. Її високий економічний та культурний розвиток мав значний вплив на синхронні та пізніші спільноти – висоцької, білогрудівської, милоградської та інших культур, які так само формувалися на підґрунті тшинецько-комарівського населення. Важливі дослідження щодо вивчення спадщини ЛК на Волині провів у довоєнні роки О. Цинкаловський, уродовж останніх десятиліть –Л. Крушельницька, Д. Павлів, працівники ДП «Волинські старожитності». Знахідка скарбу бронзових нараменників з околиць с. Новий Мосир свідчить про, імовірно, інтенсивні зв'язки волинської групи ЛК з іншими культурними осередками цієї розвинутої культурно-історичної спільноти.

1. Археологія Беларусі : энцыклапедыя : ў 2 т. – Мінск : «Беларуская энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 2011. – Т. 2. – 461 с.

2. Археологія і нумізматыка Беларусі: энцыклапедыя. – Мінск : «Беларуская энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1993. – 375 с.

3. Археологічні пам'ятки Львівського музею історії релігії. Каталог / упор. В. Артюх. – Львів, 2013.

4. Кухаренко Ю. В. Памятники железного века на территории Полесья / Ю. В. Кухаренко // Археология СССР: свод археологических источников / под ред. Б. А. Рыбакова – М., 1961. – Д 1-29. – 69 с.

5. Крушельницька Л. І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Цен-

- тральної Європи / Л. І. Крушельницька. – К. : Наук. думка, 1985. – 161 с
6. Павлів Д. Пам'ятки кінця доби бронзи – початку ранньозалізної доби із с. Ульвівок на Сокальщині / Д. Павлів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 154–165.
7. Бандрівський М. Гальштатські городища поблизу сіл Розгірче і Кульчиці на Передкарпатті / М. Бандрівський // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті – К. : Наук. думка, 1993. – С.134–142.
8. Błajer W. Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach Polskich / W. Błajer. – Kraków : Księgarnia akademicka, 2001. – 427 s.
9. Błajer W. Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach Polskich / W. Błajer ; Zakład narodowy im. Ossolińskich. – Wrocław–Warszawa–Kraków : Wyd-wo PAN, 1990. – 300 s.
10. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego / A. Cynkałowski. – Warszawa, 1961. – 271 s.
11. Gedl M. Epoka brązu i i wczesna epoka żelaza w Europie / M. Gedl. – Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1980. – 333 s.
12. Gedl M. Młodsza epoka brązu we wschodniej części Polskich Karpat / M. Gedl. – Kraków : Oficyna Crakowia, 1998. – 299 s.
13. Kłosińska E. M. Południowo-wschodnie rubieże Lubelszczyzny w czasach kultury łużyckiej i pomorskiej / E. M. Kłosińska // Pradzieje Południowo-wschodniej Lubelszczyzny. – Lublin : Wyd-wo Gaudium, 2007. – S. 107–132.
14. Najdawniejsze dzieje ziem Polskich (do VII w.) / J. K. Kozłowski, P. Kaczanowski. – Kraków : Fogra, 1998. – T. 1. – 382 s.
15. Sawicka I. Pozostałości siedziby „łużyckiej” na stanowisku wydмовym pod wsią Hołowno (pow. lubomelski) (w: Księga Pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr Włodzimierza Demetrykiewicza - Poznan – 1930. – s.225-240.

Рис.1.

Бронзовий наконечник списа. Лу-
жицька культура.
Знайдений на городищі в ур. «Шопи»
м. Любомль.
ЛКМ. А-2889. (l – 12,5 см.).
нівка (Подністров'я); 4 – Великий
Мідськ Рівненська обл.; 5, 7 – Тор-
чин; 6 – Окорськ Локачинський р-н
Волинська обл.

Рис. 2. Бронзові прикраси лужицької культури.

Знайдені біля с. Новий Мосир Ковельський р-н Волинська обл.

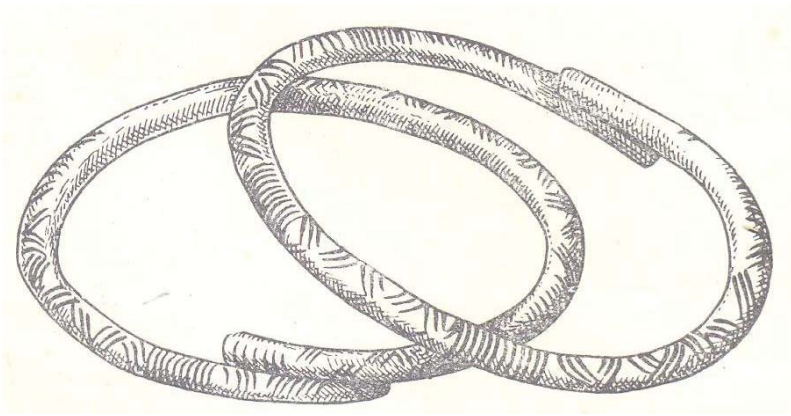

Рис.3.

2 великих бронзові браслети пізньолужицького типу. Виявлені на піщаних підвищеннях по берегах Споровського озера біля с. Горбов Березовського р-ну, Білорусь. Зберігаються у фондах Пінського краєзнавчого музею. (Література: Кухаренко Ю. Памятники железного века на территории Полесья. – М., 1961. – с.21, табл. 1. № 16.).

Рис.4. Бронзовий браслет із с. Кам'янка Велика Івано-Франківської обл. (Література: Археологічні пам'ятки Львівського музею історії релігії: каталог / упорядник Вадим Артюх. – Львів, 2013. – с. 81, 139.

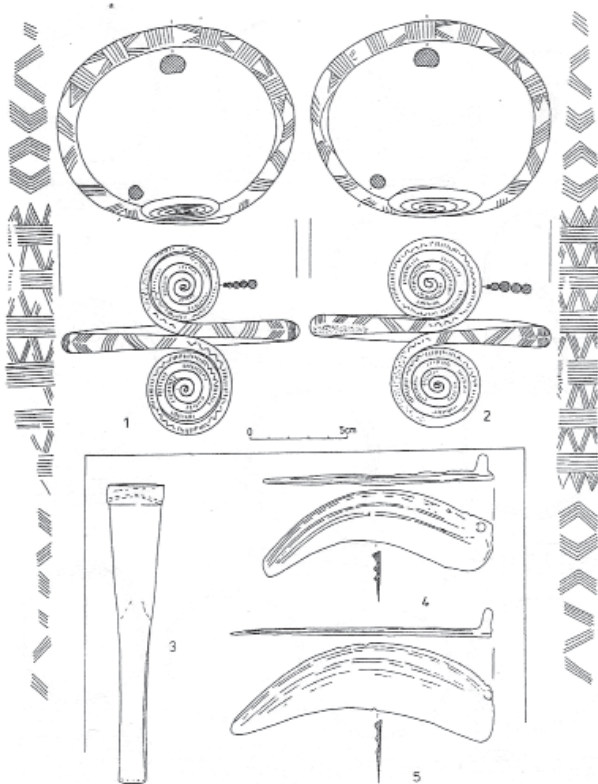

Рис. 5. Вироби лужицької культури. Мілослав, воєводство Познанське, Польща: 1-2 – браслети; 3 – долото; 4-5 – серпи (за В. Блаєром, 1999)

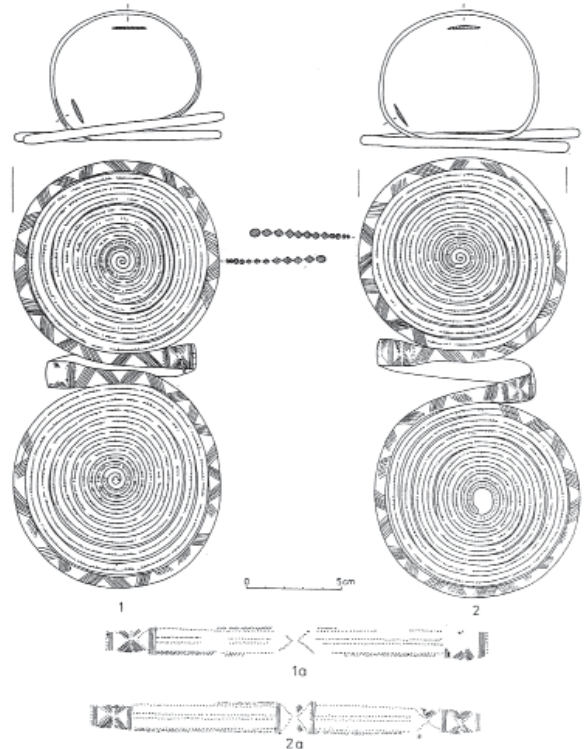

Рис. 6. Браслети лужицької культури з Молдавіна, воєводство Щецінське Польща (за В. Блаєром, 1999).

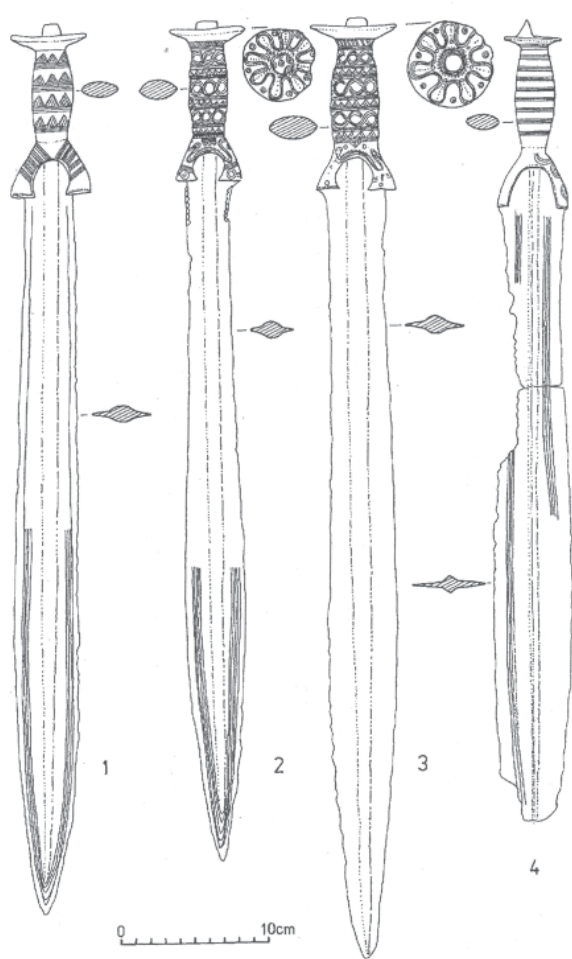

Рис. 7. Скарб мечів з Негрова доби пізньої бронзи (Закарпаття, Україна) (за Й.Кобалем, 1997)

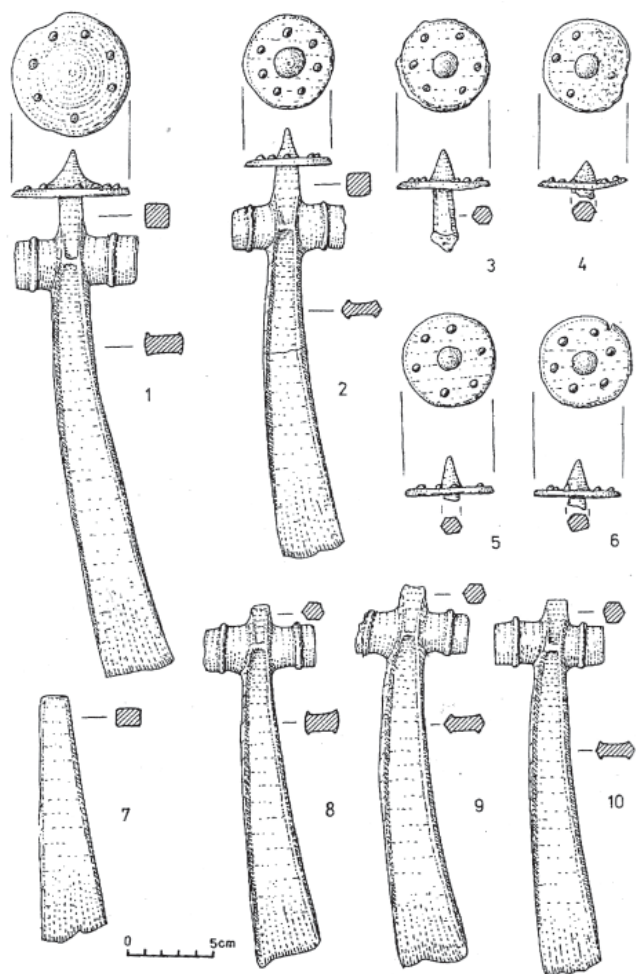

Рис. 8. Скарб чеканів з щитоподібним обухом з Квасови (Закарпаття, Україна) доби пізньої бронзи (за Й.Кобалем, 1997)